

Van gemeenschapsgoed naar privaat bezit?

Bosbeheer in de zeventiende en achttiende eeuw. De Arenbergs in het land van Edingen en het prinsdom Rebecq

Nicolas De Vijlder en Sander Berghmans

'Sustainable' bosbeheer vormt vandaag de dag wellicht een van de belangrijkste ecologische uitdagingen, maar de bezorgdheid rond het bos is van alle tijden. In de zeventiende en achttiende eeuw was die zorg echter vooral uit economische noodzaak. Dit wordt geïllustreerd door een anonieme auteur, die in 1784 schreef:

'C'est certainement à la négligence des propriétaires ou de ceux qui surveillent à leurs intérêts, que l'on doit attribuer le dépérissement où se trouvent aujourd'hui les bois de bien des cantons de nos provinces. Dans un temps où une plus grande consommation de bois et de chauffage et de construction en a fait hausser considérablement le prix; il n'est pas rare de trouver des espaces absolument nuds.'¹

Wanneer het Ancien Régime in 1784 op haar laatste benen wankelde, hield deze de toestand van de landbouw in het graafschap Vlaanderen en hertogdom Brabant tegen het licht. Met betrekking tot het bosbeheer legde de auteur meteen de vinger op de wonde. De eigenaars en hun rentmeesters waren, wat hem betreft, de oorzaak van de bedroevende staat van de bossen in onze contreien. Ondanks de structurele houtschaarste, werd het bestaande areaal nog steeds vaak op een onoordeelkundige manier beheerd. De veelvuldige gebruikstoepassingen van hout had de prijs dermate opgedreven dat eigenaars het verpatsen van hun bosbestand als een lapmiddel hanteerden om pecuniaire noden snel te ledigen. De auteur vervolgt zijn betoog evenwel met de lezers te wijzen op een enkele uitzondering; de bossen behorende tot het domein van de Arenbergs waren een lichtend voorbeeld van gedegen bosmanagement. Wat dit evenwel inhield liet hij in het midden.

In deze bijdrage wordt het bosbeheer gedurende de vroegmoderne tijd geanalyseerd aan de hand van het domein van de hertogen van Arenberg. Het bosbeheer behelsde doorgaans een moeilijke zoektocht naar evenwicht tussen de baten op zowel korte als lange termijn. Opteerde men voor snelle winsten,

1 'De huidige erbarmelijke staat van de bossen in onze provincies is zonder twijfel te wijten aan de nalatigheid van de eigenaars of hun zaakwaarnemers. Dit alles in een tijd dat de grote consumptie van hout als brandstof en constructiemateriaal de prijs aanzienlijk heeft verhoogd. Het is niet abnormaal om volledig gerooide ruimtes terug te vinden.' Uit: Anoniem, *Essai sur l'état de la culture belge et sur les moyens de la perfectionner* (Londen-Nijvel 1784) 87–88.

Foto links: Hertog Leopold Filips van Arenberg (1690–1754) zou gedurende zijn leven stevige administratieve hervormingen doorvoeren, niet in het minste met betrekking tot de bosbouw. (K.U.Leuven, Arenbergverzameling, Portret Leopold Filips van Arenberg. © KU Leuven – foto Bruno Vandermeulen)

(Arenbergarchief Edingen (verder AAE), Zicht op het kasteel van Edingen door Ridderbosch (18de eeuw), © Studio Berger)

door op korte termijn grote percelen te kappen? Of hanteerde men een langetermijnstrategie, waarbij men jaarlijks een beperkter areaal kapte, zodat de vegetatie kon regenereren? Specifiek hebben we hierbij aandacht voor de interactie tussen het beleid op het terrein en structurele evoluties binnen de West-Europese samenleving. De stijging van de houtprijzen in de zeventiende eeuw ten gevolge van de ontstane schaarste maakte een ondoordachte kapstrategie immers des te verleidelijker. Anderzijds kon een economische rationalisering van het beheer inkomsten op de langere termijn garanderen. Het domein van de Arenbergs in de zeventiende en achttiende eeuw, meer specifiek het Land van Edingen en het prinsbisdom Rebecq, vormt de casestudy waaraan we deze vragen aftoetsen. Deze bijdrage pretendeert geenszins het finale oordeel te vellen over het bosbeheer in de Zuidelijke-Nederlanden. Eerder hopen wij een leidraad te bieden voor andere historici, zowel op methodologisch als inhoudelijk vlak.

Een structurele houtschaarste in West-Europa vanaf de zeventiende eeuw?

Omstreeks 1600 behoorden Frankrijk en grote delen van het Heilige Roomse Rijk, met ongeveer een derde van hun oppervlakte bedekt met bossen onbetwistbaar tot de sterkst beboste gebieden van West-Europa.² De Lage Landen behoorden, net als de Angelsaksische gebieden, met een dekkingsgraad kleiner dan tien procent dan weer bij de minst beboste gebieden.³ Hier was omstreeks de late

2 Een gebrek aan uniforme kadastrale bronnen vóór de twintigste eeuw, bemoeilijkt de exacte becijfering van het bosareaal in West-Europa voor vroegere periodes. De hier geciteerde cijfers zijn aldus schattingen op basis van een breed scala aan bronnen. P. De Reu, 'Patrimoniumdocumentatie als een dynamische atlas van de eigendomsverdelingen en bezitsverhoudingen in België (1795–heden)', in: L. Honnoré en I. Parmentier (red.), *Archives, histoire de l'environnement et développement durable* (Namen 2013) 51–60. J. Hannes, 'Kadastrale documenten over het bos', in: C. Billen en A. Vanrie, (red.), *Les sources de l'histoire forestière de la Belgique – bronnen voor de bosgeschiedenis in België* (Brussel 1994) 117–128 en D.B. Young, 'A wood famine? The question of deforestation in Old Regime France' *Forestry*, 49 (1976), 45–56, 46.

3 P. Warde, 'Fear of wood shortage' *History Workshop Journal*, 62 (2006), 28–57, 34.

middeleeuwen het bosareaal gekrompen tot zo'n negen procent, ten gevolge van de hoge urbanisatiegraad en een (eerder kortzichtige) domaniale politiek.⁴ Verschillende contemporaine bronnen wijzen er bovendien op dat als gevolg van deze schaarste, hout toen reeds over grote afstanden werd aangeleverd. Zo werd op het einde van de veertiende eeuw een nieuwe sluis op de vaart tussen Brugge en Sluis, ter hoogte van Damme, opgetrokken uit hout afkomstig uit de streek van Namen.⁵ Het brandhout dat in de diezelfde stad aan de man gebracht werd was eveneens afkomstig uit een breed ressort, gaande van Aartrijke en Ruislede tot Chimay en La Roche.⁶

Zoals reeds werd aangestipt werd de West-Europese economie vanaf 1560–1650 ten gevolge van de verhoogde vraag naar zowel brand- als constructiehout geconfronteerd met een slinkende houtvoorraad.⁷ In eerste instantie bleef het fenomeen beperkt tot Engeland maar omstreeks het einde van de zeventiende eeuw kan men gewag maken van een pan-Europese houtschaarste.⁸ Het beperkte aanbod en de grote vraag had als gevolg dat de houtprijzen vanaf de zeventiende eeuw aan sterke prijsstijgingen onderhevig waren, bovenop de algemene prijs(r)evolutie.⁹

Onder invloed hiervan veranderde de socio-economische en juridische positie van het bos in de ons omringende landen doorheen de zeventiende en achttiende eeuw. Waar bossen in de late middeleeuwen vaak nog (ten dele) als *commons* fungeerden – de lokale rurale gemeenschap had met andere woorden aanspraak op bepaalde gebruiksrechten – slaagden de eigenaars er doorheen de vroegmoderne tijd in om deze af te breken.¹⁰ Dit had op zijn beurt een fundamentele impact op de lokale gemeenschappen, aangezien het bos een vitaal deel uit maakte van de premoderne samenleving. Bossen waren immers meer dan een bron van brand- en constructiehout.¹¹ Omliggende gemeenschappen maakten vaak verschillende aanspraken, onder andere graasrecht voor vee of sprokkelrecht voor brandhout. Daarnaast werd de bovenste laag van het aardoppervlak (de humus) als alternatief voor stro in stallen aangewend, om vervolgens als stalmest op de akkers te worden uitgedragen. Tot slot werd een combinatie van bladeren, takken en kleine struiken in verschillende rurale gemeenschappen als dakbedekking aangewend.¹² In de ons omliggende landen werd het bos steeds meer gecommuniceerd, hetgeen zich uitte in een striktere regelgeving omtrent het gebruik, een hardere repressie bij misbruik en een sterk doorgedreven economische rationalisatie van de exploitatie.¹³ Naarmate het ancien régime op zijn laatste benen liep, werden de aloude gebruiksrechten van de rurale gemeenschappen steeds verder beknot en het juridische en economische eigendomsrecht geconsolideerd binnen één geheel.

Op de algemene tendens van een inkrimpand bosareaal gedurende de zeventiende en achttiende eeuw, vormen de Zuidelijke Nederlanden een uitzondering. Hier had de sterke urbane vraag tijdens de late middeleeuwen een sterke impuls gegeven tot de uitbreiding van het areaal; van negen procent omstreeks de zestiende eeuw naar vijftien procent omstreeks het einde van het Ancien Régime.¹⁴ Voor het hertogdom Brabant in het bijzonder kon doorheen de achttiende eeuw ongeveer achttien procent van het grondgebied als bos bestempeld worden.¹⁵ Hierbij was er evenwel een grote divergentie merkbaar tussen het noorden en zuiden. In tegenstelling tot de streek ten zuiden van de as Brussel-Leuven waren er rond Antwerpen nog nauwelijks (heerlijke) bossen te bespeuren op het eind van de achttiende eeuw. Op de keper beschouwde kende het bebost areaal in Brabant gedurende de late zeventiende en achttiende eeuw evenwel geen noemenswaardige mutaties.¹⁶

- 4 E. Thoen, *Landbouweconomie en bevolking in Vlaanderen gedurende de late Middeleeuwen en het begin van de Moderne Tijden. Testregio: de kasselrijen van Oudenaarde en Aalst* (Gent 1988) 484.
- 5 J.P. Sosson, 'A propos du commerce du bois dans les anciens Pays-Bas méridionaux aux xive et xve siècles', in C. Billen en A. Vanrie, (red.), *Les sources de l'histoire forestière de la Belgique – bronnen voor de bosgeschiedenis in België* (Brussel 1994), 207.
- 6 Sosson, 'A propos du commerce du bois', 206–206.
- 7 J. de Vries, *The economy of Europe in an Age of Crisis, 1600–1750* (Cambridge 1976) 164–167.
- 8 J.U. Nef, *The rise of the British coal industry* (London 1932) 161 en R. Allen, *The British industrial revolution in a global perspective* (Cambridge 2009) 80–82 en de Vries, *The economy of Europe in an Age of Crisis*, 164–167 en C. Vandenbroecke, 'De problematiek van de energievoorziening in de zuidelijke Nederlanden en inzonderheid in Vlaanderen (15de–19de eeuw)', *Belgisch tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 73(1995) 967–987, P. Poulussen, *Van Burenlast Tot Milieuhinder* (Kapellen, 1987) 131–134.
- 9 Allen, *The British industrial revolution*, 85.
- 10 T. De Moor, L. Shaw-Taylor en P. Warde, 'Comparing the historical commons of North West Europe. An introduction', in: T. De Moor, L. Shaw-Taylor en P. Warde (red.), *The management of common land in North West Europe* (Brepols 2002) 15–33, 19 en P. Godding, *Le droit privé dans les Pays-Bas méridionaux du 12e au 18e siècle*. (Brussel 1987) 201–202.
- 11 Vandenbroecke, 'De problematiek van de energievoorziening in de zuidelijke Nederlanden', 973–975.
- 12 B. Fritzbøger, 'A Windfall for the Magnates': *the Development of Woodland Ownership in Denmark C. 1150–1830* (Odense 2004) 50–53, A. Corvol, *L'Homme aux bois. Histoire des relations de l'homme et de la forêt, xviie–xxe siècles* (Parijs 1987) 55, H. Verboven, 'De economische betekenis van de domeinbossen in het Ancien Régime', in C. Billen en A. Vanrie, (red.), *Les sources de l'histoire forestière de la Belgique – bronnen voor de bosgeschiedenis in België* (Brussel 1994) 249–276 en Godding, *Le droit privé*, 201–202.
- 13 Fritzbøger, 'A Windfall for the Magnates', 241–263. R. Duplessis, *Transitions to Capitalism in Early Modern Europe*, (Cambridge 1997) 50–51.
- 14 G. Tack, P. van den Bremt en M. Hermy, *Bossen van Vlaanderen. Een historische ecologie*, (Leuven 1993) 31–40.
- 15 F. Scheelings, 'Het bosbestand van de heerlijkheden in de Nieuwe Tijd: constant (of verkleinend)?', in C. Billen en A. Vanrie, (red.), *Les sources de l'histoire forestière de la Belgique – bronnen voor de bosgeschiedenis in België* (Brussel 1994) 211–248, 212.
- 16 Scheelings, 'Het bosbestand van de heerlijkheden', 214.

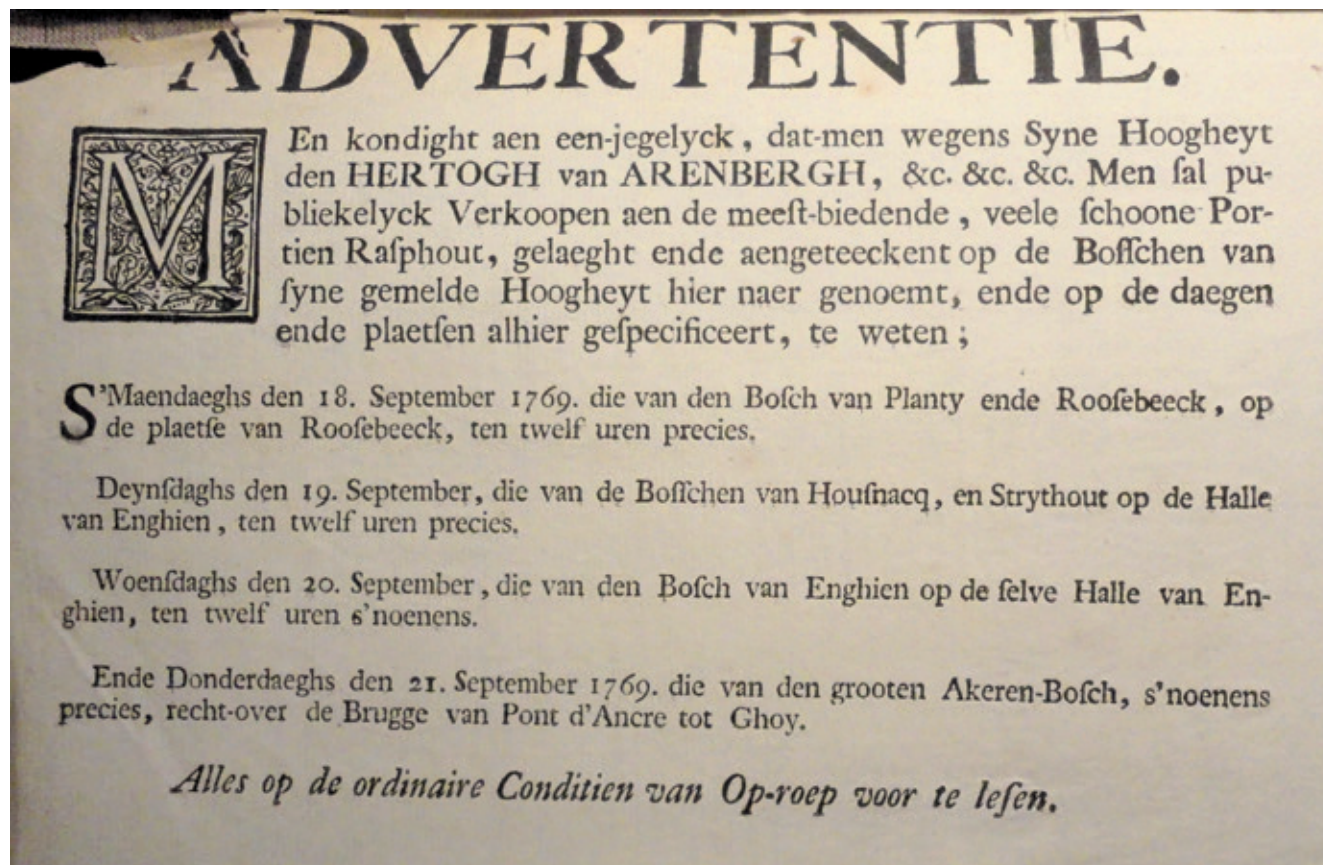
De hertogen van Arenberg als grootgrondbezitter in de Zuidelijke Nederlanden

De hertogen van Arenberg waren op het einde van de vroegmoderne tijd een van de machtigste adellijke families van de Zuidelijke Nederlanden.¹⁷ Ze zetelden zowel in de Henegouwse én Brabantse staten, en namen op die manier een sleutelrol in bij toekenning van de vorstelijke bedden.¹⁸ Reeds in de veertiende eeuw verwierven de Arenbergs een uitgebreid patrimonium in de Nederlanden,

Diverse domeinen in Zuid-Brabant en Henegouwen, werden op korte termijn aangekocht of via huwelijksstrategieën verworven

zowel in het Noordelijke als het Zuidelijke deel. Onder impuls van de Tachtigjarige Oorlog (1568–1648), trok de katholieke familie zich terug naar onze gewesten. Hierbij bouwden ze in de loop van de zeventiende en achttiende eeuw een nieuwe machtsbasis uit rond Brussel. Diverse domeinen in Zuid-Brabant en Henegouwen, werden op korte termijn aangekocht of via huwelijksstrategieën verworven. Hierdoor consolideerden ze hun macht en werkten ze zich op tot een van de belangrijkste geslachten binnen de Zuidelijke Nederlanden.

- 17 L. Duerto, 'Arenberg in de Habsburgse Nederlanden' in: J. Roegiers e.a. (red.), *Arenberg in de Lage landen. Een hoogadelijk huis in Vlaanderen en Nederland* (Leuven 2002) 58–80.
- 18 F. Mariage, 'L' Hôtel comtal et les officiers héréditaires' in: B. Desmaele, J.M. Cauchies en F. Mariage (reds.), *Les institutions publiques régionales et locales en Hainaut et Tournai/Tournais sous l'Ancien Régime* (Brussel 2009) 71–91.

Aankondiging publieke houtverkoop in het jaar 1769. (Algemeen Rijksarchief Brussel (verder ARA), Arenbergfonds (verder AF), D59, inv. nr. la 4468, bewijsstukken domeinrekening Edingen)

Aan diverse van deze nieuwverworven domeinen waren bossen verbonden.¹⁹ In het land van Edingen en het prinsbisdom Rebecq alleen al, besloeg het bosbezit van de hertogen ongeveer 1.000 hectares. Binnen ditzelfde domein omvatte het bosbestand meer dan 70 procent van het totale areaal dat de rentmeesters dienden te beheren.²⁰ Het staat aldus buiten kijf dat de Arenbergs de belangrijkste bouseigenaars waren, zowel binnen het land van Edingen en het prinsdom Rebecq, als in de ruime regio rond Brussel.²¹

Zo stonden de houtinkomsten in het land van Edingen en het prinsdom Rebecq doorgaans garant voor 50 tot 60 procent van de totale heerlijke inkomsten gedurende de zeventiende en achttiende eeuw.²² Gezien het aanzienlijke economisch belang voor hun domein (ook in Frankrijk en het Heilige Roomse Rijk bezaten de Arenbergs uitgestrekte bossen), poogden de Arenbergs vanaf het einde van de zeventiende eeuw, parallel met de stijging van de houtprijs in onze gewesten, steeds meer te interveniëren in het lokale beleid. Hiervoor beschikten ze over een uitgebreid arsenaal aan middelen en technieken, die besproken zullen worden aan de hand van de casus van het aan elkaar grenzende land van Edingen (graafschap Henegouwen) en het prinsdom Rebecq (hertogdom Brabant).²³ Dit tweetalige gebied strekt zich vandaag de dag uit over de provincies Henegouwen, Vlaams- en Waals-Brabant. Binnen de hertogelijke administratie werden beide domeinen samen beheerd, ondanks het feit dat beide onder een ander gerechtelijk ressort vielen. Zo kwam het domein in het land van Edingen grotendeels overeen met het gelijknamig baljuwschap, waar de hertogen een stevige hand hadden in de organisatie van en opbrengsten uit de rechtspraak. Dit betekent eveneens dat we voor het land van Edingen, dat beduidend groter was dan het kleine naburige prinsdom, ook informatie hebben over de uitgeschreven boetes en straffen.²⁴

Een sleutelfiguur binnen het beheer van deze bezittingen, was de rentmeester. Als afgevaardigden van de heer ging hij zowel het domein ter plaatse beheren, als de inkomsten en uitgaven rapporteren. Dit resulteerde in twee belangrijke bronnenreeksen die jaarlijks opgemaakt dienden te worden: de domeinrekeningen en de rekeningen van de casuele rechten. In de rekeningen van de casuele rechten vond men hoofdzakelijk inkomsten en uitgaven terug die grotendeels terug te voeren waren tot de rechtsheerlijkheid. Deze rechtsheerlijkheid omvatte rechten die uitgeoefend werden op de inwoners van de heerlijkheid. Daarnaast vond men er ook bepaalde inkomsten voortspruitend uit de lage justitie in terug, die in se behoorde tot de grondheerlijkheid. In tegenstelling tot de rechtsheerlijke rechten, besloegen de grondheerlijke rechten doorgaans rechten die uitgeoefend werden op (de eigenaars van) specifieke gronden. Daar de rekeningen van de casuele rechten geen inningen betroffen die men jaarlijks op elke inwoner of elke grond kon uitoefenen, fluctueerden de inkomsten uit deze rechten zeer sterk over de jaren heen. De domeinrekeningen daarentegen focusten zich op de inkomsten en uitgaven van het fysieke bezit van de hertogen zoals bossen, molens, land, samen met een beperkt aantal rechten dat verpacht werd. Dergelijke inkomsten vormden een minder volatiel en eerder conjunctureel verloop omdat er in normale jaren overal pachten en cijzen geïnd konden worden, net als de bevolking hout nodig had.

Samen met de briefwisseling aan de rentmeesters, vormden deze domeinrekeningen de belangrijkste bron van informatie over het bosbouwbeleid van de hertogen en hun rentmeesters. De rekeningen van de casuele rechten vormen hierop een mooie aanvulling: de ophijsting van de inkomsten uit boetes voor stropen en illegale houtkap geeft een bijzonder levendige inkijk op het (al dan niet) repressieve karakter van het hertogelijke optreden. Toch is enige

19 J. Roegiers e.a. (reds), *Arenberg in de Lage Landen. Een hoogadellijk huis in Vlaanderen en Nederland* (Leuven 2002).

20 Het kasteel en het park van Edingen viel, daar het geen economisch nut had, niet onder het beheer van de rentmeester en werd hierdoor uit de analyse geweerd. S. Berghmans, *Een studie van de heerlijke inkomsten en uitgaven in de late 17de en de achttiende eeuw. De bezittingen van de hertogen van Arenberg in het land van Edingen en het prinsdom Rebecq*. Onuitgegeven masterproef, promotor: Erik Thoen (Gent 2013). 105–109.

21 Berghmans, *Een studie van de heerlijke inkomsten*, 89–94.

22 Ibidem, 104–131.

23 De heerlijkheid Edingen en het prinsdom Rebecq omvatte rechten en bezittingen in de dorpen; Akren, Bellingen, Edingen, Ghoy, Heikruis, Hennuyères, Herfellingen, Herne, Hove, Kester, Lettelingen, Mark, Oetingen, Pepingen, Quenast, Rebecq, Ronquières, Samme, Sint-Pieters Kapelle, Tollembeek, Vollezele, Zullik. In: Y. Delannoy, *La cession de la seigneurie d'Enghien par Henri IV à Charles d'Arenberg en 1607* (Brussel 1988) 216–229.

24 Berghmans, *Een studie van de heerlijke inkomsten*, 10–16.

omzichtigheid geboden. Het hoeft immers geen betoog dat met de opmaak van deze rekeningen er voor de rentmeester veel mogelijkheden bestonden tot fraude. Onder andere via steekpenningen, machtsmisbruik en schriftvervalsing poogden vele rentmeesters zichzelf te verrijken. Daarnaast waren verschillende rentmeesters zonder meer incompetent en lieten ze de hun toegewezen domeinen verkommeren of gingen ze, in geval van ruzie met de heren, er zelfs doelbewust schade aan toebrengen.²⁵

Om de, soms eigengereide, rentmeesters toch aan te sporen een degelijk beleid te voeren, ging men reeds in de late middeleeuwen gebruikmaken van een variabele verloning.²⁶ Het achterliggende idee was hierbij dat hoe hoger de geregistreerde inkomsten uit de heerlijkheid waren, des te omvangrijker de remuneratie van de rentmeester. Zo bestond het verloningspakket van de rentmeester van het domein van Edingen en het Prinsdom Rebecq, die zelf rechtsreeks verantwoordelijke was voor het bosbeheer, deels uit een percentage van de opbrengsten van de houtkap.²⁷ Dit had evenwel als pervers gevolg dat de rentmeesters er toe gedreven werden op korte termijn de inkomsten van de heerlijkheid op te drijven, zonder oog te hebben voor de gevolgen op lange termijn. De rentmeesters, vaak aangenomen voor slechts enkele jaren, werden

Om de, soms eigengereide, rentmeesters toch aan te sporen een degelijk beleid te voeren, ging men reeds in de late middeleeuwen gebruikmaken van een variabele verloning

immers beoordeeld én verloond voor hun onmiddellijke resultaten en niet op hun langetermijnvisie of -beleid. Dit was duidelijk een suboptimale situatie, gezien de rentmeester zich, eerder dan zich toe te leggen op de verbetering van het domein, in hoofdzaak bekommerde om zijn eigen loon.²⁸ Doordat de rentmeester, zolang hij het niet op de spits dreef, zelf kon beslissen welke percelen er gekapt werden en welke aanplantingen er dienden te gebeuren, was de economische optimalisatie op lange termijn geenszins gegarandeerd.²⁹

Dit betekende evenwel niet dat de lokale rentmeesters vrij spel kregen. De opeenvolgende hertogen en zijn adviseurs verbleven immers regelmatig in het kasteel Edingen. Ook hadden de rentmeesters op het einde van de zeventiende eeuw reeds gedeeltelijk aan macht moeten inboeten, vooral ten voordele van een, vanaf 1723, speciaal aangeduide officier die bevoegd was met het beheer van diverse bossen van de Arenbergs³⁰, vergelijkbaar met de functie van *gruyers* en *forestiers* aan het Bourgondische hof.³¹ Deze ging onder andere bepalen of er vee in de bossen mocht komen en of er eikels verkocht mochten worden.³² Daarnaast werd de jaarlijkse boekhouding, die de rentmeester als bewijsstuk diende voor te leggen, minutieus gecontroleerd op onregelmatigheden.³³ Dit alles heeft er toe bijgedragen dat de bossen van de Arenbergs omstreeks het einde van de zeventiende eeuw en het begin van de achttiende eeuw zich zeker niet in een abominabele staat bevonden. Toch zagen de hertog Leopold

25 Zo schrijft Bonnevie over zijn inspectieronde van de bossen in gedurende 1715–1730 over de rentmeesters: 'Et comme j'ay fait plusieurs representations touchant la Regie des bois et batimens, S: A: S: ma honoré d'une commission sans y faire mention degage, ce qui a fait Triompher mes ennemis de ce tems là et en meme tems les ennemis du Service.'. Arenbergarchief te Edingen (verder AAE), Seigneurie Enghien Marchal (verder SEM), inv. nr. 18, Brief van de heer Bonnevie aan de hertog van Arenberg.

26 J.P. Tytgat, 'Van rentmeesters en intendanten. Het beheer van de Arenberggoederen', in: J. Roegiers e.a. (red.), *Arenberg in de Lage landen. Een hoogadelijk huis in Vlaanderen & Nederland* (Leuven 2002) 132–146 en *Algemeen Rijksarchief Anderlecht* (verder ARA), *Arenbergfonds* (verder AF), D42, inv. nr. la220, Domeinrekening Edingen 1750.

27 Berghmans, *Een studie van de heerlijke inkomsten*, 106–110.

28 Tytgat, 'Van rentmeesters en intendanten' 132–146.

29 AAE, SEM, inv. nr. 18, *Règlement pour l'amélioration et entretien des forest et bois dans les terres d'Enghien, Rebecq, Hal, Bersel, Braine, Naast et Heuseignies comme aussi des chemins, ponts, moulins, batiments, prairies, terres et fosses*.

30 AAE, Administration, inv. nr. 66/29/II/1, *Règlement pour l'administration des affaires de la maison d'Arenberg. Enghien. 31 mai 1723*.

31 P. Gresser, *La gruerie du comté de Bourgogne aux XIVe et XVe siècles*. (Turnhout 2004) 191–209.

32 ARA, AF, inv. nr. la 3148, Domeinrekening Rebecq 1700.

33 Tytgat, 'Van rentmeesters en intendanten' 132–146.

Filips van Arenberg, zijn adviseurs en de in 1723 opgerichte hertogelijke raad nog diverse mogelijkheden tot verbetering, zeker ingevolge de algemene tendens van stijgende houtprijzen.

De hervormingen en reglementering gedurende de achttiende eeuw

De hervormingen die in de schoot van de hertogelijke raad werden voorgesteld hadden enerzijds betrekking op de economische rendabiliteit van het bosareaal en dienden anderzijds de rol van de rentmeester hierin te hertekenen. Dit alles met het oog om hogere en duurzame inkomsten uit de bosbouw te realiseren.³⁴ Een van de eerste maatregelen die de hertogelijke raad nam was het verhogen van de controlebezoeken op de deugdelijkheid van de rentmeesters.³⁵ Hoofdzakelijk om fraude te beperken, maar ook om verbeteringsmogelijkheden aan de rentmeesters aan te reiken. Daarnaast werd ook de verloning van de rentmeester aangepast. De reglementen en domeinrekeningen leren ons dat het variabele loon werd afgeschaft en vervangen werd door een vast salaris van 2400 Henegouwse pond Tournois, omgerekend zo'n 200 pond Vlaams, een heus toploon!³⁶ De derde en misschien wel meest ingrijpende verandering was echter het eerste vaste bosbouwreglement dat door de Arenbergs in 1730 uitgevaardigd werd. Bestaande uit 26 regels werd deze rondgestuurd naar diverse domeinen van de hertogen. Het bevatte zeer specifieke aanwijzingen voor het beheer van de bossen in de verschillende heerlijkheden en dit na een studie van maar liefst vijftien jaar.³⁷

De basis van dit reglement was gestoeld op de ervaringen in de diverse domeinen die de familie bezat.³⁸ Bijgevolg waren de regels en richtlijnen niet volledig nieuw voor de rentmeesters. Het reglement bepaalde onder andere het aantal runderen dat toegelaten mocht worden tot de bossen, richtlijnen voor het onderhoud van wegen en bossen en gedetailleerde regels voor herbeplantingen van gekapte percelen. Daarnaast werden ook diverse controle- en terugkoppelingsmechanismen vastgelegd. Een sleutelrol hierbij werd toebedeeld aan de reeds vermelde officier, die zich bezig hield met de bossen. Deze zou vanaf nu praktisch het volledige zeggenschap hebben over het beheer van de bossen en de rentmeesters vanaf dan op regelmatige wijze instructies geven. Finaal werd er ook aan de rentmeester gevraagd om actief te zoeken naar mogelijke verbeteringen.³⁹ Op deze wijze kon men de reglementen bijschaven zodat de bosbouw verder geoptimaliseerd kon worden.⁴⁰

In 1784, zo'n halve eeuw nadat het eerste reglement met betrekking tot het bosbeheer werd uitgegeven, vaardigden de Arenbergs opnieuw een zeer belangrijk reglement uit. Dit bouwde in grote mate verder op het reglement van 1730, een aanpassing van enkele regels daar gelaten. Veel belangrijker was echter de nieuwe eis om steekproefsgewijs de structuur van de aanwezige bossen te rapporteren. Zo slaagden de hertogen er geleidelijk aan in om inzicht te krijgen over de opbouw van hun bossen. Eerder dan het reglement van 1730 poogde dit reglement vooral een concreet overzicht van het bosbestand te verkrijgen, hetgeen cruciaal is voor een optimaal bosbeleid. Anderzijds werd er met de nieuwe functie van *brigadier des gardes* een positie gecreëerd die ook de lagere posities binnen het bosbouwbeleid ging controleren, met name de boswachters.⁴¹ Uiteindelijk besloot men eveneens om op het einde van de achttiende eeuw opnieuw een variabele beloning aan de rentmeester toe te kennen. In tegenstelling tot de zeventiende-eeuwse situatie waar de bonus berekend werd op de totale inkomsten evolueerde men naar een bonus die pas werd toegekend wanneer de inkomsten een bepaald minimumbedrag overschreden. Slechts op dit overschot werd de bonus berekend. De centrale administratie besloot dit na onderzoek van de boekhoudkundige resultaten van

34 Ibidem, 132–146. en Berghmans, *Een studie van de heerlijke inkomsten*, 104–131.

35 Tytgat, 'Van rentmeesters en intendanten' 132–146.

36 ARA, AF, D42, inv.nr. la 220, Domeinrekening Edingen 1750, f°130.

37 AAE, SEM, inv. nr. 18, Règlement pour l'amelioration et entretien.

38 AAE, SEM, inv. nr. 18, Brief van de heer Bonnevie aan de hertog van Arenberg.

39 AAE, SEM, inv. nr. 18, Règlement pour l'amelioration et entretien.

40 AAE, SEM, inv. nr. 18, Règlement pour l'amelioration et entretien.

41 AAE, Administration, inv. nr. 66/29/II/11, Règlement pour la regie et l'exploitation des bois de la maison d'Arenberg.

andere domeinen, waaruit bleek dat (kleine) bonussen een positief effect hadden op de inzet van de rentmeesters, die op dat moment reeds onder stevige controle van dezelfde centrale administratie stonden.⁴²

Eerste pagina van het bosbouwreglement van 1730. (AAE, SEM inv. nr. 18, Règlement pour l'amélioration et l'entretien des forest et bois dans les terres d'Engghien, Rebecq, Hal, Bersel, Braine, Naast et Heuseignies comme aussi des chemins, ponts, moulins, batiments, prairies, terres et fosses.)

42 AAE, Administration, inv. nr. 66/29/II/10, Règlement des appointements des receveurs en ARA, AF, D72, inv. nr. la 7530, Domeinrekening Edingen 1808.

Meer dan de genomen beslissingen, waren de resultaten die voortvloeiden uit de hervormingen van belang. Hierbij kunnen zowel de domeinrekeningen, de rekeningen van de casuele rechten evenals de correspondentie tussen de verschillende spelers een bijzondere inkijk geven in dit proces. Doorgaans kwam er na een hervorming een hele briefwisseling op gang, waarbij de rentmeesters klaagden, amendeerden en verbeteringen aanreikten. Deze werden echter in het gros van de gevallen genegeerd.⁴³ Hoewel de rentmeesters niet echt gelukkig waren met de nieuwe regels en de verhoogde supervisie, werd toch algemeen gehoor gegeven aan de eisen van de hertogen en zijn adviseurs. De hervormingen zouden evenwel een diepere impact hebben dan een verandering in de rol van de, soms tegenpruttelende, rentmeester. Ook de functie en zelfs het uitzicht van de bossen van de Arenbergs in het domein van Edingen veranderende diepgaand in navolging van het reglement van 1730.

43 AAE, Administration, inv. nr. 66/29/II/11, Règlement pour la regie et l'exploitation des bois de la maison d'Arenberg.

Een eerste rechtstreeks gevolg was dat de bosbouw geïntensiveerd werd. De uitgaven aan de bossen voor het delven van grachten, nieuwe aanplantingen en wegen werden sterk uitgebreid na 1730. Waar men gedurende de tweede helft van de zeventiende eeuw in verschillende jaren niets aan onderhoud uitgaf, geven de verhoogde uitgaven aan onderhoud in de domeinrekeningen van de periode 1700–1720 aan dat er bossen stelselmatig beter werden gecultiveerd. In de tweede helft van de achttiende eeuw verdrievoudigen de uitgaven aan onderhoud tegenover het begin van de achttiende eeuw, terwijl het totale bosareaal geen noemenswaardige uitbreiding kende.⁴⁴ Het detail van de, in opdracht van de heren van Edingen gemaakte, kopij van Ferraris' kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden, geeft de impact van dit beleid duidelijk weer. Het bos van Strijdhout (Strihoux), ten noordoosten van Lettelingen (Petit-Engghien), was voor iets meer dan de helft eigendom van de hertogen van Arenberg het overige deel behoorde toe aan andere eigenaars, waarvan de

44 Berghmans, *Een studie van de heerlijke inkomsten*, 90–100.

De bossen van Ter Rijst (Risoir) en Strijdhout (Strihoux), waarbij het door dreven verdeelde deel van het Strijdhoutbos eigendom van de Arenbergs was (Fragment van ARA, AF, Arenberg kaarten en plannen, inv. nr. 2572, Carte topographique du Baillage d'Enghien au comté d'Hainaut)

lokale heer van Ter Rijst (Risoir) een van de voornaamste was.⁴⁵ Op de kaart zijn de inspanningen van de hertog en zijn administratie duidelijk zichtbaar. Het bos is doorregen met verschillende dreven, met het oog op een oordeelkundiger kapschema te kunnen volgen. Ook de verhoogde controle op de rentmeesters en de nieuwe verloningsstructuur wierp vruchten af. Zowel de briefwisseling tussen de hertogelijke raad en de beheerders op het terrein als verschillende rapporten opgesteld door de rentmeesters wijzen er op dat men proactief speurde naar verbeteringsmogelijkheden en opportuniteiten in de beplanting en het onderhoud.⁴⁶

Het economische succes van deze hervormingen stond in nauw verband met de relatief lange periode van vrede die na het eerste kwart van de achttiende eeuw heerste. De economie herstelde van het oorlogsgeweld van de tweede helft van de zeventiende eeuw en de Spaanse Successieoorlog. De bevolking kende een sterke groei, in Brussel steeg het aantal inwoners omstreeks het 1720 naar zo'n 70.000 zielen, waardoor de vraag naar zowel kap- als constructiehout sterk toenam.⁴⁷ Het is dan ook niet verwonderlijk dat gezien het beperkte aanbod en de hoge prijselasticiteit van hout, hooghout (constructiehout) een stuk duurder werd (tabel 1). De opbrengst per portie (per gekapt perceel) hakhout bleef relatief constant, ondanks het feit dat het algemene prijspeil van het kaphout steeg.

45 In realiteit bestond het boscomplex uit diverse kleinere bossen, maar deze werden op de kaart verenigd onder de noemer Strijdhoutbos. L. De Keersmaeker e.a., *Bosreservaat bos Ter Rijst. Monitoring van de dendrometrische gegevens en de vegetatie in steekproefcirkels en een kernvlakte* (Geraardsbergen 2008) 15–26.

46 AAE, SEM, inv. nr. 200, Visite des plantis de la Terre d'Enghien (1753).

47 H. Hasquin, 'De demografische en sociale evolutie. Het begin van de verfransing: langzame verfransing', in: J. Strengers (red.) *Brussel, groei van een hoofdstad* (Antwerpen 1979) 131–144 en R. De Peuter, *Brussel in de achttiende eeuw sociaal-economische structuren en ontwikkelingen in de regionale hoofdstad* (Brussel 1999) 32–33.

Dit kan verklaard worden door twee evoluties. Enerzijds kunnen we in de periode van de late zeventiende naar de vroege achttiende eeuw een lichte daling van 15 procent in de oppervlakte per portie noteren. Voor de late achttiende eeuw beschikken we jammer genoeg niet meer over deze gegevens.⁴⁸ Deze verkleining van de porties was echter niet groot genoeg om ons een volledige verklaring te bieden. Als gevolg van de sterke stijging van het aantal 'porties', ging het totale gekapte areaal toch de hoogte in. Dit kan enkel verklaard worden doordat de kapfrequentie gevoelig opgedreven werd. Eerder dan bomen te laten volgroeien of arealen in het bos leeg te laten staan, opteerde men voor de aanplanting van kleine boompjes en grote struiken, die sneller konden én dienden geveld te worden. Kapte men te vroeg, dan werd het regeneratieproces verstoord en kapte men te laat, dan verloor men op lange termijn een deel van de inkomsten.⁴⁹ Door het vervroegd kappen, het goede onderhoud en beperkte uitbreiding van het areaal dat binnen de bossen voorbehouden werd voor het kaphout, stegen de totale inkomsten uit kaphout. Meer zelfs, kaphout werd een van de voornaamste drijfveren van de toenemende bosinkomsten, juist omdat het beheer sterk verbeterde. Eerder dan zelf een afnemer te vinden voor het hout werd het kaphout daarenboven door middel van een veiling aan de man gebracht, waardoor steeds de hoogste marktprijs gegarandeerd werd én de kosten voor de Arenbergs (transport en dergelijke) tot een minimum beperkt bleven.⁵⁰

- 48 ARA, AF, D9–D13, D20–D27, inv. nr. la 57, la 4683, la126, la1263, la178, la2719, la2724, la2718, la2186, la954, la955, la8173, la850, la2572, la2571, la3413, la46, la951, la863, la509, la508, la474, la729, la1200, la2594, la810, la3421, la1175, la511, la85, la847, la741, la2541, Domeinrekeningen Edingen 1650–1669 en 1700–1715.
- 49 G. Tack, 'Historische ecologie van het boslandschap', in C. Billen en A. Vanrie, (red.), *Les sources de l'histoire forestière de la Belgique – bronnen voor de bosgeschiedenis in België* (Brussel 1994) 195–197.
- 50 ARA, AF, la4468, Bewijsstukken en berekeningen domeinrekening 1770.
- 51 ARA, AF, D42–D58, inv. nr. la 57, la 4683, la126, la1263, la178, la2719, la2724, la2718, la2186, la954, la955, la8173, la850, la2572, la2571, la3413, la46, la951, la863, la509, la508, la474, la729, la1200, la2594, la810, la3421, la1175, la511, la85, la847, la741, la2541, la 220, la 332, la 1181, la 8049, la 1076, la 4188, la 5495, la 2534, la 1028, la173, la49, la147, la816, la374, la337, la139, la1176, la2494, la364, la2529, Domeinrekeningen Edingen 1650–1669, 1700–1715 en 1750–1769.

Jaar	Inkomsten uit laaghout (Henegouwse pond tournois)	Porties (n.)	Inkomsten uit hooghout (Henegouwse pond tournois)	Montres' Eiken en Essen (n.)	Montres' overige hooghout (n.)	Inkomsten uit het grazen van vee in de bossen (Henegouwse pond tournois)
1650–1654	2.880	40	5.178	86	97	237
1655–1659	3.041	40	4.847	69	110	144
1660–1664	3.831	34	6.748	73	92	251
1665–1669	3.704	25	2.226	22	26	86
1700–1704	4.503	53	6.533	89	93	40
1705–1709	4.649	56	8.300	71	196	39
1710–1714	4.347	48	5.658	58	73	0
1715–1719	4.814	44	8.140	89	51	0
1750–1754	5.063	56	7.666	97	51	0
1755–1759	6.045	70	12.485	134	102	0
1760–1764	4.612	62	5.940	80	81	0
1765–1769	5.779	70	6.721	115	64	0

Montres Eiken en Essen bestonden doorgaans uit 1–3 stammen

Montres overig hooghout bestonden doorgaans uit 6 stammen

Gemiddelde jaarlijkse inkomsten uit houtverkoop en graasrechten ten voordele van de hertogen van Arenberg in het dorpje Mark (Marcq).⁵¹

Voor constructiehout waren er minder mogelijkheden tot verbetering, gezien hooghout op bestelling werd gekapt, afhankelijk van de specificaties van de koper. Ook had constructiehout, door de hoogte en breedte van de bomen, minder last van vraat en onkruid waardoor minder onderhoud vereist was.⁵²

Door deze stijgende prijzen en productie schoten de algemene inkomsten uit de bossen van de Arenbergs in het land van Edingen en het prinsdom Rebecq omhoog. In absolute cijfers betekende dat een stijging in jaarlijkse opbrengsten uit deze bossen van 40.000 naar 60.000 Henegouwse pond Tournois tussen de late zeventiende en late achttiende eeuw. In reële termen kunnen we zelfs spreken van een verdubbeling.⁵³ De hoge inkomsten gedurende de eerste kwart

52 Tack, 'Historische ecologie van het boslandschap', 195–197.

53 Berghmans, *Een studie van de heerlijke inkomsten*, 105–116.

van de achttiende eeuw kunnen verklaard worden door de militaire activiteit in de streek tijdens de Spaanse Successieoorlog en de heropbouw van Brussel na het bombardement van 1796. De verhoogde vraag leidde er toe dat toen relatief veel inferieur constructiehout aan de man werd gebracht.⁵⁴

54 Ibidem

Pas in de negentiende eeuw zouden er terug particuliere boeren met hun vee toegelaten worden in de bossen

Deze hervormingen betekenden niet alleen een veranderende rol voor de rentmeesters en diens ondergeschikten, ook de lokale bevolking werd getroffen. Zoals we reeds eerder aanhaalden, konden rurale gemeenschappen gedurende het ancien régime immers verregaande rechten laten gelden op een nabijgelegen bos. Het inperken hiervan had dan ook een niet te onderschatten impact, alhoewel diepgaander onderzoek nodig is om hierover uitsluitel te kunnen bieden. De meest opvallende wijziging was de uitsluiting van de veehouders uit de bossen in het land van Edingen en het prinsdom Rebecq. Tot het eerste decennium van de achttiende eeuw konden de boeren tegen betaling hun vee laten grazen en/of eikels te verzamelen.⁵⁵ Met de invoering van het reglement in 1730 werd besloten dat er slechts enkele stuks vee, bepaalde percelen van de bossen mocht betreden om het onkruid op te eten. Hiervoor prefereerde men dan ook het vee dat gekweekt werd voor het kasteel of de boswachters.⁵⁶ De facto werden de bossen evenwel vroeger afgesloten voor de lokale veehouders. Immers, vanaf 1705 werd er geen enkel graasrecht meer verpacht (tabel 1).⁵⁷ Het zou echter een strategie zijn die duidelijk vruchten afwierp voor het bosareaal.⁵⁸ Hierdoor kwam er evenwel extra druk te liggen op het levensonderhoud van landbouwers. Immers, voor vee dat vroeger graasde in de omliggende bossen dienden vanaf nu weides te worden voorzien, land dat aldus niet meer als akkers kon dienstdoen.⁵⁹ Ook jachtrechten werden niet meer verpacht, op één enkel na, omdat de hertogen zelf fervente jagers waren. Als dusdanig werd elke boer of jager geweerd uit hun bossen in het land van Edingen en het prinsdom Rebecq. Inbreuken op de (eigendoms)rechten van de hertogen werden daarenboven vaker aangepakt. Waar de sergeanten tot in de vroege achttiende eeuw enkel zwaarwichtige feiten zoals stropen en vellen van volledige bomen bestraffen, ging men steeds meer de kleine vergrijpen beboeten. Vanaf het midden van de achttiende eeuw beboeten deze rechtsambtenaren, die overigens in loondienst van de Arenbergs waren, ook zij die aanplantingen beschadigden, een tak of twijg afkraakten en onkruid afsneden. Aldus gingen de hertogen met alle middelen die binnen hun macht lagen de lokale bevolking uit hun bossen weren.⁶⁰

55 AAE, SEM, inv. nr. 200, Visite des plantis de la Terre d'Enghien (1753); AAE, SEM, inv. nr. 18, Règlement pour l'amélioration et entretien.

56 Er mochten slechts 10 dieren per 100 bunder bos grazen. Dit mocht enkel gebeuren in aanplantingen die minstens 7 jaar oud waren, om schade aan jonge scheuten te voorkomen. AAE, SEM, inv. nr. 18, Règlement pour l'amélioration et entretien.

57 AAE, SEM, inv. nr. 200, Visite des plantis de la Terre d'Enghien (1753); AAE, SEM, Inv. nr. 18 inv. nr. 66/29, Règlement pour l'amélioration et entretien.

58 H. Baeté, 'Bakermat van duurzaam bosbeheer. 'Pour le plus grand profit de son excellence'' in: H. Baeté e.a. (reds.), *Miradal: Erfgoed in Heverleebos en Meerdaalwoud*, (Leuven 2009) 168–169.

59 ARA, AF, D9–D13, D20–D27 en D42–D58, inv. nr. la 57, la 4683, la126, la1263, la178, la2719, la2724, la2718, la2186, la954, la955, la8173, la850, la2572, la2571, la3413, la46, la951, la863, la509, la508, la474, la729, la1200, la2594, la810, la3421, la1175, la511, la85, la847, la741, la2541, la 220, la 332, la 1181, la 8049, la 1076, la 4188, la 5495, la 2534, la 1028, la173, la49, la147, la816, la374, la337, la139, la1176, la2494, la364, la2529, Domeinrekeningen Edingen 1650–1669, 1700–1719 en 1750–1769.

60 Bijvoorbeeld: ARA, AF, C23, inv. nr. la177, Rekeningen van de casuele rechten 1750.

61 ARA, AF, Domeinrekening Edingen 1824, 1825, 1826. AAE, Administration, inv. nr. 66/29/II/11, Règlement pour la regie et l'exploitation des bois de la maison d'Arenberg.

Pas in de negentiende eeuw zouden er terug particuliere boeren met hun vee toegelaten worden in de bossen. Drijfveer hiervoor was de afschaffing van het recht dat de boswachters hadden om hun vee in de bossen te laten grazen. In tegenstelling tot de vroegmoderne tijd was er nu wel een zeer duidelijke en strikte afbakening van de gepachte graasrechten, zodat schade aan jonge scheuten vermeden werd.⁶¹ De toenemende afsluiting van de bossen voor de lokale bevolking dwong de rurale gemeenschap enerzijds tot interactie met de markt, bijvoorbeeld voor het aankopen van brandhout, en noopte hen anderzijds tot het inkrimpen van bepaalde rurale activiteiten (en hun inkomstenbasis)

zoals het grazen van vee. Een deel van dit gedeerde inkomen konden ze evenwel recupereren door tijdelijk als dagloner in te staan voor het onderhoud aan de grachten of het aanleggen van dreven.⁶² Spreken van een win-win situatie, lijkt ons hierbij een té boude uitspraak, hiervoor is verder onderzoek noodzakelijk om na te gaan of de verhoogde investeringen in het bosbeheer een positieve impuls gaven aan de lokale werkgelegenheid.⁶³ Of dit evenwel opwoog tegen het uitsluiten van de lokale bevolking bij de bosexploitatie dient verder onderzoek, bij voorkeur over verschillende casussen, uit te wijzen.

62 ARA, AF, D42–D58, inv. nr. la 220, la 332, la 1181, la 8049, la 1076, la 4188, la 5495, la 2534, la 1028, la173, la49, la147, la816, la374, la337, la139, la1176, la2494, la364, la2529 Domeinrekeningen Edingen 1750–1769.

63 R. Mantel, A. Rigaudiere en E. Zylberman, *Etudes d'histoire économique rurale au XVIIIe siècle* (Parijs 1965) 70–71.

Conclusie

In deze bijdrage werden verschillende aspecten van naderbij belicht. Zo gaven we vooreerst een langetermijnanalyse van de wijze waarop bosbezittingen van de Arenbergs gedurende de zeventiende en achttiende eeuw werden beheerd. Hierbij hadden we zowel oog voor het juridische als het economische aspect en de discrepantie die soms te vinden is tussen de norm en de praktijk. Verder keken we naar de inkomsten die hun bosbezit genereerden en op welke wijze ze deze bezittingen voor toekomstige generaties bestendigen. Een interessant aspect hierbij was de positie van de rentmeester. In eerste instantie werd deze ambtenaar deels uitbetaald in een percentage van de door hem verkochte bomen. Gezien deze functie contractueel beperkt was in de tijd gaf dit evenwel aanleiding tot misbruik, wat de hertogen er toe aanzette deze verloningsstructuur te herzien. Als gevolg hiervan werden de belangen van beide partijen gelijkgeschakeld en vormde het duurzame beheer van het bos op lange termijn het primaat van het heerlijke beleid. Een tweede aspect van het beleid had betrekking op hoe én de mate waarin de verschillende stakeholders het bos konden gebruiken. Hierbij kwamen we tot de vaststelling dat het land van Edingen en het prinsdom Rebecq op een bijzonder vooruitstrevende manier beheerd werden. De hertogen, die reeds het judiciële eigendomsrecht over de bossen bezaten vanaf de zeventiende eeuw, slaagden er gedurende onderzochte periode in ook het economische gebruiksrecht exclusief te maken. Dit hield in dat de aanspraken van lokale gemeenschappen wegvielen. Dit alles paste binnen een bredere, vanuit de centrale Arenbergadministratie gestuurde, strategie die er op gericht was de geldelijke inkomsten uit de houtkap te optimaliseren.

Hoewel de casus van het land van Edingen en het prinsdom Rebecq hierbij als voorbeeld genomen werden, circuleerden deze reglementen uiteraard ook in de andere Zuid-Nederlandse domeinen van de hertogen van Arenberg en speelden de rentmeesters een gelijkwaardige rol in hun domeinen.⁶⁴ Hiermee willen we aantonen dat rentmeesters een sleutelpositie speelden in het beheer van bossen in de Zuidelijke Nederlanden, maar dat eigenaars, indien ze over de juiste controlemechanismen beschikten, eveneens hun stempel konden drukken op het beleid. Dat de Arenbergs als grote bouseigenaars zeer vroeg de mogelijkheid zagen om in te spelen op de toenemende houtschaarste mag dan ook niet verwonderen. Een combinatie van controle en informatiedeling via het opleggen van reglementen en beheersstructuren vormde hierbij de sleutel tot het succes van de familie. Er mag echter geenszins gesproken worden van een revolutie in de bosbouw, maar eerder van een evolutie, gebaseerd op de jarenlange ervaringen. Reeds vanaf het begin van de achttiende eeuw kon men stijgende winsten waarnemen, ten gevolge van een verhoogde controle op de rentmeesters, toenemende investeringen en betere controle van het vee in de bossen. Het reglement van 1730 was bijgevolg het directe gevolg van jarenlange ervaring in combinatie met een heroriëntering naar een economisch rationeel bosbeleid.

Door gebruik te maken van een uitgebreid bronnenbestand, dat zowel kwantitatieve (domeinrekeningen, rekeningen van casuele rechten) als kwalitatieve bronnen (briefwisseling, reglementen) behelsde, hebben we in deze bijdrage een dynamisch beeld trachten te schetsen van het bosbeheer in onze contreien gedurende de late zeventiende en achttiende eeuw. Verder

64 Baeté, 'Bakemat van duurzaam bosbeheer', 168.

65 Onderzoek naar de rurale grondmarkt in het Gentse ommeland wees reeds op enkele markante verschuivingen na 1794. P. De Reu en N. De Vijlder 'Crisis, Herstel en Continuïteit', *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, 67 (2014) 165–197. Betreffende het bosbezit in de negentiende eeuw zie: P.A. Taillier, 'Histoire de la forêt belge contemporaine (fin 18e – début 21e siècle)', in I. Parmentier (Isabelle) (dir.), *La recherche en histoire de l'environnement: Belgique - Luxembourg - Congo - Rwanda - Burundi*. (Namen 2010) 227–244; P.A. Taillier, Een nieuwe geschiedenis van het bos in België van het einde van de 18de eeuw tot 1914. Pleidooi voor een globale benadering, in: G. Castryck en M. Decaluwe (red.), *De relatie tussen economie en ecologie gisteren, vandaag en morgen*. (Gent 1999) 47–62 en P.A. Taillier, 'Les propriétaires forestiers en Belgique au XIXe siècle. Ressources des archives de familles', in C. Billen en A. Vanrie (red.), *Les sources de l'histoire forestière de la Belgique – bronnen voor de bosgeschiedenis in België* (Brussel 1994) 365–382.

onderzoek naar andere domeinen blijft evenwel noodzakelijk. Ten eerste om te achterhalen of de professionalisering van het bosbeheer van de Arenbergs een uitzondering dan wel de regel is gedurende de achttiende eeuw. Een mogelijke onderzoekscasus wordt hierbij gevormd door de bossen van de familie de Merode in de Kempen, temeer omdat hier 'commons'-structuur met de uitgebreide heidegebieden nog veel sterker aanwezig is. Ten tweede dient de analyse ook verder in de tijd te worden doorgetrokken. Het nieuwe juridisch-institutionele kader na de Franse Revolutie alsook de beginnende industrialisatie biedt zonder twijfel interessante onderzoeksmogelijkheden.⁶⁵ Tot slot verdient ook de socio-economische impact op de rurale gemeenschap verder onderzoek. Binnen deze bijdrage kon deze problematiek slechtst terloops worden aangekaart, maar dit braakliggend stuk rurale geschiedenis verdient zonder meer een grondige analyse. Te meer omdat de overvloedige archiefdocumenten voor de achttiende eeuw (domein)rekeningen, belastingkohieren en staten van goed, een geïntegreerde analyse van de rurale gemeenschap in al haar aspecten mogelijk maken.

Beredeneerde bibliografie

De essays verzameld door door C. Billen en A. Vanrie in *Les sources de l'histoire forestiere de la Belgique – bronnen voor de bosgeschiedenis in België* (Brussel 1994), vormen een degelijke basis voor onderzoek naar de bosgeschiedenis en het bosbeheer van onze contreien. Hierin wordt een exhaustief overzicht gepresenteerd van de aanwezige bronbestanden en de bestaande literatuur. Specifiek voor de negentiende eeuw vormen de werken van Taillier hierop een mooie aanvulling: P. Tallier, 'Les biens immobiliers des ducs d'Arenberg dans les anciens Pays-Bas.', www.arenbergcenter.com/pdf/p-a_tallier_fr.pdf (2 april 2014), P. Taillier, 'Histoire de la forêt belge contemporaine (fin 18e – début 21e siècle)', in I. Parmentier (Isabelle) (dir.), *La recherche en histoire de l'environnement: Belgique – Luxembourg – Congo – Rwanda – Burundi*. (Namen 2010) 227–244 en P.A. Taillier, 'Een nieuwe geschiedenis van het bos in België van het einde van de 18de eeuw tot 1914. Pleidooi voor een globale benadering', in: G. Castryck en M. Decaluwe (red.), *De relatie tussen economie en ecologie gisteren, vandaag en morgen*, (Gent 1999) 47–62. De historische vraagstukken rond de energievoorziening tijdens het ancien régime worden helder uiteengezet in C. Vandenbroecke, 'De problematiek van de energievoorziening in de zuidelijke Nederlanden en inzonderheid in Vlaanderen (15de–19de eeuw)', *Belgisch tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 73 (1995) 967–987 en in P. Poulussen, *Van burenlust tot milieuhinder* (Kapellen, 1987) 131–134, zij het dat het in laatstgenoemd werk wordt gekaderd binnen het bredere concept van milieuvuiling. Een bredere internationale contextualisatie van het houttekort gedurende de vroegmoderne tijd vindt men in D.B. Young, 'A wood famine? The question of deforestation in Old Regime France', *Forestry*, 49 (1976) 45–56 en P. Warde, 'Fear of wood shortage', *History Workshop Journal*, 62 (2006) 28–57. Met betrekking tot de veranderende economische en juridische positie van bos in de zeventiende en achttiende eeuw is het werk van B. Fritzboøger, *'A Windfall for the Magnates': the Development of Woodland Ownership in Denmark C. 1150–1830* (Odense 2004) erg verhelderend. Specifiek voor de positie van de bosbeheerders is het recente werk van P. Gresser, *La gruerie du comté de Bourgogne aux XIVe et XVe siècles*. (Turnhout 2004) met betrekking tot de Bourgondische casus een mooie opstap. Voor wie aan de slag wil gaan met een studie over bezittingen van de hertogen van Arenberg is het boek J. Roegiers e.a. (reds), *Arenberg in de Lage Landen. Een hoogadelijk huis in Vlaanderen en Nederland* (Leuven 2002) onontbeerlijk. Dit recente basiswerk over de Arenbergfamilie bespreekt vrij uitgebreid de acquisitie en de kenmerken van de diverse domeinen die de hertogen hier eens bezaten, maar behandelt eveneens de overkoepelende administratieve structuren. Voor het bosbezit van de hertog kan H. Baeté, *Miradal: erfgoed in Heverleebos en Meerdaalwoud*, (Leuven 2009) geraadpleegd worden.

Biografie

Sander Berghmans (*1991) studeerde vorig jaar af als Master in de geschiedenis aan de Universiteit Gent en volgt momenteel een opleiding Bedrijfseconomie aan dezelfde instelling. Zijn onderzoekinteresses omvatten voornamelijk onderwerpen binnen de economische en rurale geschiedenis van de zeventiende tot en met de negentiende eeuw. Contact: berghmansander@gmail.com

Nicolas De Vijlder (*1988) studeerde achtereenvolgens Geschiedenis en Economie aan de Universiteit Gent. Momenteel is hij er werkzaam als doctoraatsbursaal en bereidt hij een proefschrift voor over de ontwikkeling en de werking van de rurale grondmarkt in het graafschap Vlaanderen en hertogdom Brabant gedurende de vijftiende en zestiende eeuw. Zijn verdere interesses zijn de financiële en economische geschiedenis van de zestiende tot de negentiende eeuw – onder andere de schuldproblematiek van steden gedurende het ancien régime. Contact: Nicolas.DeVijlder@UGent.be